

EL DESASSOSSEC DEL TRADUCTOR O COM GOSAR PODER FER PARLAR EN CATALÀ BERNARDO SOARES

NICOLAU DOLS

Universitat de les Illes Balears
Institut d'Estudis Catalans

GABRIEL DE LA S. T. SAMPOL
Universitat de les Illes Balears

RESUM: La relació entre traducció literària i edició, entesa com a fixació de l'original, afegeix complexitat a un procés que generalment només s'estudia com a generador de diversitat a l'extrem dels resultats, a l'*output* de la traducció. La història editorial del *Llibre del desassossec*, de Fernando Pessoa, esdevé un exemple de com pot afegir-se a aquesta complexitat ja coneguda el que suposa l'edició diferida del text. Tot plegat es tracta d'una oportunitat per posar en relleu les relacions entre els moments diversos del fet literari: la creació, l'edició, la publicació, la traducció i les reedicions diverses. S'estudia en aquest article la traducció com a procés de presa de decisions, multiplicadora de les opcions possibles, i també des del concepte de *tractabilitat*, entès com a atractiu que implica el text a traduir.

PARAULES CLAU: traducció, edició, literatura portuguesa, Fernando Pessoa, *Livro do Desassossego*, tractabilitat.

THE TRANSLATOR'S DISQUIET OR DARING

TO MAKE BERNARDO SOARES SPEAK CATALAN

ABSTRACT: The relationship between literary translation and editing, understood as the stabilisation of the original, increases the complexity of a process that is generally only studied in the diversification of the final product, in the output of the translation. An editorial history of the *Book of Disquiet*, by Fernando Pessoa, becomes an example of how we can add the differed edition of the text to this already understood complex process. In its entirety, this is an opportunity to demonstrate the relationships that exist between diverse literary moments: creation, edition, publishing, translating, and various re-editions. This article studies translation as a process of decision-making which multiplies possible options, as well as through the concept of *translatability*, understood as the attraction factor implicating the text in translation.

KEY WORDS: translation, editing, Portuguese literature, Fernando Pessoa, *Livro do Desassossego*, translatability.

Encara que el *Livro do Desassossego* sigui un clàssic contemporani, també és un anticlàssic perquè voluntàriament s'allunya de la tradició, i és d'aquest allunyament d'on sovint neixen els problemes del traductor. És així com la versió d'un text especialment difícil com el *Livro do Desassossego* revela millor que cap altra la tensió entre la fidelitat a l'original i la necessitat d'adequar el text final a la tradició literària de destinació. Davant els anacoluts i altres casos de possible agramaticalitat (diferent de l'antigramaticalitat cercada, com el famós passatge amb ús transitiu del verb *ser*), el traductor sent la temptació de transportar-los al text traduït i, simultàniament i en sentit contrari, la temptació de no tenir-los en compte i de corregir l'estil de l'autor.

A aquestes dificultats, centrades en una llibertat creativa que, a més del contingut exprés, afecten també el codi, s'hi afegeixen el caràcter fragmentari del material i les possibilitats diverses de configuració que permet i que, de fet, ha permès en edicions successives. Tot plegat es veu encara reforçat per les extraordinàries expectatives produïdes per l'edició pòstuma i tardana del llibre. L'edició i les traduccions d'aquesta obra són plenes de paradoxes. La primera és que aquest llibre, quan es publicà per primera vegada, ja va néixer com un clàssic consagrat, tot i que desconegut, certament. Aquest fet en va provocar una bona col·lecció de traduccions i la possibilitat d'establir-hi comparacions.

El *Livro do Desassossego* és un original difícil. Hi ha una coherència de forma i de sentit que no es pot ignorar quan hom decideix emprendre'n la traducció. Com ja vàrem dir en un altre lloc, el *leitmotiv* de l'obra és la dificultat de particularitzar-se en relació amb els altres i el seu entorn. Això fa que els escenaris predilectes del llibre siguin els propis dels canvis de consciència, sempre fràgil, sempre mudable, al final líquida.

Naturalment sempre hi ha més d'una possibilitat de traduir un text o, més ben dit, les possibilitats en són gairebé infinites, no sols les dues a què tradicionalment s'ha reduït la qüestió en un dualisme que tan sols té en compte els dos extrems d'un continuïum que va des de la traducció més literal i suposadament fidel en grau màxim a l'original fins a una adaptació als gusts de l'època i la tradició literària de destinació. Són els corresponents dels conceptes de «traducció subsidiària» i «traducció substitutòria» de Nord (1997), que ja apareixien en House (1977) sota els noms de «traducció oberta» i «traducció coberta». En realitat, un text tan llarg i difícil com el *Livro do Desassossego* posa a prova qualsevol propòsit reduccionista dels tipus possibles de traducció. En Dols & Mansell (2009) ja es destacava de manera formal que la tra-

ducció és un procés de presa de decisions a partir d'unes alternatives (Pym, 1992) que en multipliquen les opcions possibles (Holmes, 1988). No hi ha una única traducció possible, ni dos caps d'una corda, sinó un nombrós conjunt d'opcions que sovint s'impliquen entre si. Amb el *Livro do Desassossego* tot això que es diu de les traduccions possibles sembla que és també aplicable a un espai intersticial que separa l'autoria i la traducció, que és el de la fixació del text. Aquesta profusió de texts diferents, no només de *target texts*, sinó fins i tot de *source texts*, és a l'arrel de totes les dificultats del traductor. Però hi ha una noció important que es refereix a la portabilitat d'un text (*translatability*) i que és diferent de la facilitat o dificultat que suposa per al traductor. En parla Updegraff (2014) basant-se en el concepte d'«Übersetzbarkeit» de Benjamin: hi ha texts bàsicament informatius que són molt fàcils de traduir, però que presenten nivells baixíssims de portabilitat. Per clarificar el concepte: no es tracta de facilitat, sinó d'atractiu; no d'allò que el traductor pot traduir, sinó d'allò que l'atreu a la traducció. Updegraff en parla en referència a les traduccions de poesia anglesa antiga i a tota l'experiència sensitiva que es perd quan les traduccions parteixen d'edicions crítiques i no dels materials originals. És com si es tractàs de traduccions mediatitzades, que ja no poden transportar elements essencials dels texts originals, que han estat filtrats. Com sabem, molt d'això ocorre amb qualsevol traducció del *Livro do Desassossego*, conegudes com són les condicions en què se'n trobaren els texts originals. De què parlam, doncs? De traduccions de l'original? No, òbviament; més aviat de traduccions de reconstruccions de l'original. Certament, el problema de la fidelitat envers la recepció original (i.e., envers allò que sentia el lector original) en el cas del *Livro do Desassossego* no existeix perquè no es va publicar mai d'una altra manera que no fos fruit d'una edició crítica. Tot això fa de la fixació del text, en qualsevol llengua, un procés viu, una transmissió intel·lectual inacabable.

Vegem ara alguns casos concrets d'això que acabam de dir. En relació amb les diverses edicions de l'original, inconclús i no definitivament ordenat per l'autor, com sabem, hi apareixen diferents adscripcions de texts al corpus, amb diverses ordenacions i amb lectures molt divergents de passatges concrets, provocades sobretot per la quasi il·legible escriptura manuscrita de Pessoa. En el cas del nostre llibre, la tria del text de partida és encara més important que en altres casos a causa de les diferents solucions de lectura del manuscrit i, en realitat, aquest pot ser un factor més rellevant encara que no l'ordenació, l'exclusió o la inclusió d'alguns passatges (per altra banda, ja mai no coneixerem

l'opinió de l'autor sobre la configuració final del llibre). En són un exemple extraordinari les lectures successives «*entre un milionário americano, com bens em Inglaterra, na Suíça, e o chefe socialista da aldeia — não há diferença de qualidade [...]*» i «*entre un milionário americano, um César ou Napoleão, ou Lenine, e o chefe socialista da aldeia — não há diferença de qualidade [...]*». Com dèiem, les diferències en la determinació del text inicial i les dificultats de traducció de molts de fragments han provocat una diversitat de versions que permeten fer comparacions. Prenguem com a exemple una frase tan breu com la següent: «*É estio mas verão*». Aquesta frase, que, posem per cas, no representa cap dificultat per a la traducció castellana, atès que castellà i portuguès comparteixen el parell lèxic *estio/verão* i *estío/verano*, per a la traducció catalana suposa un vertader problema que no es pot resoldre per via lèxica, sinó que exigeix una solució més dràstica, sia per via semàntica (el parell *estiu/primavera*, que no s'adapta exactament al contingut original) o una solució de tipus sintàctic (la que finalment vàrem prendre: «*És estiu però no gaire*», que transporta al català les diferències d'intensitat de l'original portuguès i que compensa la paradoxa amb un efecte estrany).

En referència al *Livro do Desassossego* podem parlar, amb tota propietat, d'envelliment de l'original, atès que determinades edicions, meritòries i imprescindible en el seu moment (pensem, per exemple, en la clàssica d'António Quadros), han estat superades per altres que han fet el procés invers, de rejuveniment. Hem de confessar que l'edició de la qual va partir la nostra versió ja va envellir, per mor de la revisió que en va fer el seu mateix editor, Richard Zenith, en la reedició del 2009. La traducció, en conseqüència, no pot ser més que una fotografia fixa d'un text en moviment.

És interessant saber què ha passat de traducció en traducció. Verbigràcia, en el cas de la literatura catalana la versió del *Livro do Desassossego* anterior a la nostra (el *Llibre del desfici*, de Manuel de Seabra i Vimala Devi, de 1990) ja no es reedita, però en el cas de la castellana, la versió d'Ángel Crespo, de 1983, encara és reeditada (cal precisar que la versió catalana de Seabra-Devi és una antologia).

En el nostre cas, la decisió sobre el text inicial ja venia donada: l'editorial va seguir el consell del professor Perfecto Cuadrado i ja ens va contractar per traduir el text fixat per Richard Zenith el 1999. És cert que aleshores la tria és més fàcil que no ara, quan ja han aparegut noves edicions de l'original, com la revisada de Zenith mateix (2009), la de Sobral Cunha (2008) i la de Pizarro (2010). Tanmateix, l'opció de l'editorial no ens va eximir de responsabilitat, si

més no als ulls de la crítica: Toni Ibáñez, traductor al català d'A *Educação do Estóico*, ens va fer injustament culpables d'haver suprimit en la nostra traducció el famós apotegma «*Deus é bom, mas o diabo também não é mau*», una frase que ja no apareixia en l'edició de Zenith de 1999 i que aquest estudiós va publicar com a esparsa en *Aforismos e afins* (2003).

També la pressió editorial en l'edició d'aquest clàssic modern pot condicionar-ne el text final. El desig del traductor és treballar, en primer lloc, amb un text inicial tan definitiu com sigui possible (ja n'hem parlat) i, en segon lloc, sense pressió dels editors. Per a nosaltres aquesta pressió es va substanciar en una lluita contra determinades imposicions estilístiques que encara avui no estam en condicions d'acceptar i que, malgrat que no afectin en un grau realment important el resultat, impedeixen que aconseguim identificar-nos completament amb la traducció. Som conscients, naturalment, que aquesta sensació deu ser més o menys universal i se situa en un punt de transició entre traducció i edició de la traducció, un nou vessant que cal també tenir en compte en la transmissió del text original, al costat de les múltiples transicions entre aquest text i la seva versió final (que no és mai final) en la llengua original. Tot això encara és més evident en el *Livro do Desassossego* i la transmissió que ha experimentat fins que ha arribat als nostres lectors, i que continua experimentant. Hartama-Heinonen (2012) recorre a l'afirmació de Torop (2002) que «culture is translation, and also [...] translation is culture» per situar-se en l'àmbit més general de la semiòtica i acabar afirmant que «Life, when approached from this vantage point, is manifested as a chain or flow of translations, or as an unlimited and ubiquitous process of translation». En aquest sentit, la traducció de l'obra de Pessoa no comença en el moment que nosaltres o els traductors a les altres llengües en què s'ha publicat ens situam davant una edició portuguesa del *Livro do Desassossego*. El procés de traducció (o d'autotraducció) comença quan algú obre el baül dels texts originals i els entén com a parts d'un tot que ordena i llegeix per atribuir-los un sentit comú. Al final, hom haurà de demanar-se si en el pla original i mai conegut de l'obra no hi devia haver ja aquesta pretensió de procés il·limitat d'autoria. És, naturalment, una altra de les preguntes que quedaran per sempre més fora del baül dels texts originals. D'altra banda, més prosaicament, la qüestió paral·lela dels terminis i les urgències editorials no són agradables per al traductor, com no serien edificants per al públic, però tanmateix existeixen i modifiquen el significat final que algú extraurà del text final (o d'un dels múltiples texts finals).

No és qüestió secundària la definició d'un element que ataca el lector en primer lloc: el títol. La versió catalana de Seabra-Devi va adoptar la solució de *Llibre del deffici*, com és ben sabut. *Deffici* va tenir molt bona acollida i ja havia creat una certa tradició, fins al punt que l'editorial ens va preguntar si conservaríem aquest mot en el títol. És una funció que habitualment —no hi entrarem, ara— es reserven les editorials, la de definir el títol dels llibres. En el cas de la nostra traducció, l'editorial va acceptar immediatament els nostres arguments. *Deffici*, *desassossec*, *neguit*, *intranquil·litat*, *inquietud* i algunes més són paraules que, amb matisos, comparteixen una bona part de significat i eren totes candidates a aparèixer en el títol. Certament, *deffici* ens agradava, sobretot per la sonoritat i poèticitat (surten en l'obra de grans poetes, com Jacint Verdaguer o Joan Alcover), però en comparació amb l'original tenia la dificultat de no tenir un antònim de la mateixa arrel: no existeix **fici* en oposició a *deffici*. El problema era idèntic amb *neguit*. Quedaven, aleshores, *desassossec*, *intranquil·litat* i *inquietud*. Malgrat l'escàs ús popular de *desassossec*, a l'últim va pesar el reflex de l'original. Aquest és, sens dubte, un bon exemple de com arriba a funcionar el procés de selecció lèxica en una traducció amb els objectius i els condicionaments de la nostra: davant un conjunt de candidats, les circumstàncies estructurals del text de destinació en redueixen el nombre, i el candidat finalment elegit ho és per fidelitat, ara sí. Vol dir això que l'estructura del text de destinació imposa unes condicions que tanmateix no fan del tot inútil l'influx del text original, però que el limiten a unes determinades possibilitats.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- DOLS, Nicolau; MANSELL, Richard (2009). «Resolving meaning conflict in translation: an Optimality approach to verse translation». *Linguistica Antverpiensis NS*, 7, 45-74.
- HARTAMA-HEINONEN, Ritva (2012). «Semiotic-translation-theoretical reverberations revisited». *Sign System Studies*, 40/3-4, 299-318.
- HOLMES, James S. (1988). «Forms of Verse Translation and Translation of Verse Form». *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi, 23-33.
- HOUSE, Juliane (1997). *A Method for Translation Quality Assessment*. Tübingen: TBL Verlag Gunter Narr.
- NORD, Christiane (1997). *Translation as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome.
- PESSOA, Fernando (1990). *Llibre del deffici*. Trad. Vimala Devi i Manuel de Seabra. Barcelona: Proa.

- PESSOA, Fernando (1999; 2009). *Livro do Desassossego*. Ed. Richard Zenith. Lisboa: As-sírio e Alvim.
- PESSOA, Fernando (2002). *Llibre del desassossec*. Trad. Nicolau Dols i Gabriel de la S.T. Sampol. Barcelona: Quaderns Crema.
- PYM, Anthony (1992). *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- TOROP, Peeter (2002). «Translation as translating as culture». *Sign Systems Studies*, 30/2, 593-605.
- UPDEGRAFF, Derek (2014). «The translability of manuscript pages containing Old English verse (with an illustrative translation of ‘The Exeter Book’, folios 98r-101r and 124r-124v)». *Texas Studies in Literature and Languages*, 56/1, 1-41.